

MULTİKULTURALİZM, DİNŞÜNASLIQ VƏ İSLAMŞÜNASLIQ ELMLƏRİ DİALEKTİK VƏHDƏTDƏ

(əvvəli 12 iyun tarixli sayımızda)

Bununla yanaşı, qeyd etmək istərdik ki, bəli, ölkəmizdə qanuna uyğun olaraq rəsmi fəaliyyət göstərən əsasən İslam dininə aid bəzi ayin və mərasimlərin, məsələn, İslamın məhərrəmlik mərasiminin icrası zamanı insan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan hallara yol verilir. Başqa sözlə desək, həmin mərasimin onuncu—Aşura günü yarıçılpaq kürəklərinə zəncir vurur, sinələrinə döyür və başlarını kəsicilərlə çərtərək qan çıxarırdılar. Son zamanlar Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi nəzdində fəaliyyət göstərən “Elmi-dini Şuranın” tövsiyəsi ilə qançıxarma həkimlərin iştirakı ilə qanvermə ilə əvəz olunmuşdur. Bu, təqdirəlayiq haldır.

Yeri gəlmişkən, Konstitusiyamızın “vicdan azadlığı haqqında” 48-ci maddəsində inanc azadlığı qanunla təsbit olunmuşdur.

I. Hər kəsin vicdan azadlığı vardır.

II. Hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək, hər hansı dinə təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, yaxud heç bir dinə etiqad etməmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ vardır.

III. Dini mərasimlərin yerinə yetirilməsi, ictimai qaydanı pozursa və ya ictimai əxlaqa zidd deyildirsə, sərbəstdir.

IV. Dini etiqad və əqidə hüquq pozuntusuna bəraət qazandırmır.

İndi isə şərh etdiyimiz problemlə əlaqədar olaraq Konstitusiyamızın 71-ci maddəsində qanunla təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatına aid müddəalara öz münasibətimizi bildirmək istərdik.

Həmin maddədə deyilir:

I. Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur.

II. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsini heç kəs məhdudlaşdırma bilməz.

III. Yalnız müharibə, hərbi vəziyyət və fəvqəladə vəziyyət, habelə səfərbərlik elan edilərkən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaq şərti ilə qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər. Həyata keçirilməsi məhdudlaşdırılan hüquq və azadlıqlar haqqında əhaliyə qabaqcadan məlumat verilir.

IV. Heç bir halda heç kəs din, vicdan, fikir və əqidəsini açıqlamağa məc-

bur edilə bilməz və bunlara görə təqsirləndirilə bilməz.

V. Bu Konstitusiyanın heç bir insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının ləğvinə yönəldilmiş müddəa kimi təfsir edilə bilməz.

VI. Azərbaycan Respublikasının ərazisində insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları birbaşa qüvvədədir.

VII. İnsan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının pozulması ilə əlaqədar mübahisələri məhkəmələ həll edir.

VIII. Heç kəs törədildiyi zaman hüquq pozuntusu sayılmayan əmələ görə məsuliyyət daşımır. Hüquq pozuntusu törədildikdən sonra yeni qanunda bu cür hərəkətlərə görə məsuliyyət aradan qaldırılmışsa və ya yüngülləşdirilmişsə, yeni qanun tətbiq edilir”. (Yenə orada, səh. 22)

Göründüyü kimi, bu maddədə qanunçuluqla təsbit olunmuş müddəalarda da ehtiva olunan iradə azadlığı multikulturalizm, dinşünaslıq və islamşünaslıq baxımından məqbuldur.

Sözügedən problemlə əlaqədar müstəqil Azərbaycanın milli qanunvericiliyində belə xüsusi diqqət verilməsi ilk növbədə onunla bağlıdır ki, ölkəmizdə qanunçuluq əsasında fəaliyyət göstərən İslama, xristianlığa, iudaizmə və digər inanclara etiqad edən fərd və milli-etnik qrup dövlətin münasibətinə kifayət qədər həssaslıqla yanaşır. Sözügedən sahədə – ifadə azadlığında dövlətin ən kiçik ayrı-seçkilik siyasəti çox böyük qısqanclıq və narazılıqlara səbəb ola bilər. Bu, son nəticədə ölkəmizdəki multikultural, tolerantlıq mühitinə xeyli dərəcədə zərər gətirə bilər. Son zamanlar bir çox ölkələrdə, o cümlədən bəzi ərəb—müsəlman—islam dünyasında baş verən müharibə, toqquşma, münasibətlərin qızıqılmasında maraqlı olan qüvvələr, başda Qərbin də müəyyən siyasi dairələri olmaqla mədəniyyətlərarası, sivilizasiyalararası, habelə dinlərarası ayrı-seçkilikdən gen-bol istifadə etmiş və etməkdə davam edirlər. Məhz buna görə dinlərarası, o cümlədən məzhəblərarası sülhün bərqərar olmasında önəmli amil hesab olunan bütün dünya və milli dinlərə eyni hüquqlu münasibət və onun normativ-hüquqi təminatı, dayanıqlı vətəndaş həmrəyliyi cəmiyyəti quran hər bir dövlətin: istər dünyəvi, istərsə də dini olsun—başlıca vəzifələrindən biri hesab olunur.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Böyük İpək Yolu üzərində yerləşməsi və ölkəmizin yerli əhalisinin son dərəcə qonaqpərvər olması, nəticə etibarilə ona gətirib çıxarmışdır ki, məmləkətimiz əsrlər boyu müxtəlif mədəniyyətlərə, ayrı-ayrı dini əqidələrə, cərə-

yanlara, məzhəblərə mənsub fərqli ayin və mərasimlərə riayət edən insanların daimi yaşayış məkanına çevrilmişdir. Hələ eramızdan əvvəl ölkəmizin ərazisinə yəhudi, eramızın əvvəllərində isə xristian köçləri gəlmişdir. Bu, heç də səbəbsiz deyildir. Başlıca səbəblərdən biri də ondan ibarətdir ki, ölkəmizin zəngin yeraltı, yerüstü sərvətləri, əlverişli coğrafi mühiti vardır. Ölkəmizin əhalisinin əsas, başlıca mənəvi dəyərlərindən biri, bəlkə də birincisi olan dözümlülük, tolerantlıq İslam dinini qəbul etdikdən sonra daha geniş vüsət almışdır. Lakin sonralar isə, münbit Azərbaycan torpaqları iri, nəhəng, güclü imperiyaların tərkibində olan dövrlər ərzində köç və miqrasiya prosesləri daha çox həmin imperiyaların mürtəce məqsədlərinə xidmət etmişdir. Məsələn, XIX-XX əsrlərdə nankor, millətçi ermənilərin çar Rusiyası və Sovet hökuməti tərəfindən tarixi torpaqlarımıza məskunlaşdırılmasını buna misal göstərmək olar. Lakin bu süni köç və miqrasiyadan asılı olmayaraq, ölkəmizin dini və etnik baxımından zəngin bir məkan, yer, diyar olması gerçək həqiqətdir.

Azərbaycanda hazırda qüvvədə olan Konstitusiyada bir reallıq, yeni çox mədəniyyətlilik—multikulturalizm və çox dini etiqadlılıq xüsusiyyəti dəqiq qiymətləndirilmişdir. Sözügedən problemlə bağlı çox vacib bir məqama toxunmaq istərdik.

İslam şüuru, İslamın əsasını təşkil edən müqəddəs Quran Azərbaycanca nə kimi töhfələr vermişdir? Cavab:

Birincisi, İslam şüuru əsasən VIII əsrdən sonra xalqımızın qədim və zəngin mifoloji, bədii-estetik, əxlaqi-mənəvi, fəlsəfi, hüquqi, iqtisadi, habelə hərbi şüuru ilə bir kontekstdə təkamül yolu ilə formalaşmış, inkişaf etməyə başlamışdır.

İkincisi, İslam şüuru, qeyd olunan əsrdən sonra xalqımızın tarixi yaddaşının bərpə olunmasında çox müsbət rol oynamışdır.

Üçüncüsü, İslam şüuru göstərilən zamandan etibarən xalqımızın milli mənlik şüurunun təkrar istehsalında aparıcı istiqamətlərdən birini təşkil etmişdir.

Dördüncüsü, İslam şüuru qeyd edilən həmin zamandan sonra xalqımızın milli mentalitetinin zənginləşməsində önəmli rola malik olmuşdur.

Beşincisi, İslam şüuru ölkəmizdə sovet dönəmində, kommunist rejimi dövründə xalqımızın ümumbəşəri səpəkili milli-mütərəqqi adət-ənənələrinin qorunub saxlanılmasına yardımçı olmuşdur.

Altıncısı, İslam şüuru Azərbaycanın ikinci dəfə milli müstəqilliyini əldə etdik-

dən, xüsusi ilə də ölkəmizin 1991-ci ildə İslam Konfransı (indi əməkdaşlıq) Təşkilatına (indi İslam Əməkdaşlıq təşkilatı) üzv olduqdan sonra ölkəmizin beynəlxalq nüfuzu birə-beş qat artmışdır.

Yeddincisi, Azərbaycanda qanunla rəsmi fəaliyyət göstərən aşağıdakı dini qurumlar: Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi, Rus Pravoslav Kilsəsi, Yəhudi Sənaqoqu, onların tabeliyində olan dini icmalar, birliklər, cəmiyyətlər, habelə onların təmsilçiləri və ardıcılıarı ölkəmizdə dünyəvi, hüquqi, demokratik dövlət, humanist, sivilizasiyalı və vətəndaş həmrəyliyi cəmiyyəti quruculuğunda fəal iştirak edirlər.

Əlbəttə, İslam şüurunun, müqəddəs Quranın Azərbaycana verdiyi bu qəbil-dən olan töhfələrin sayını kifayət qədər artırmaq da olar.

İndi isə, sözügedən problemlə bilavasitə bağlı daha bir çox vacib məqama toxunmaq istərdik.

Azərbaycana vaxtaşırı olaraq “demokratiya” dərsi keçməyə uğursuz cəhdlər göstərən, ölkəmizdə dini etiqad və vicdan azadlıqlarının lazımı, istənilən səviyyədə olmadığını iddia edən, başda ABŞ olmaqla bir sıra Qərb ölkələrinin bəzi nümayəndələri sözügedən sahədə qanunvericilik təcrübəsini qısaca olsa da, nəzərdən keçirməyi vacib hesab edirik. Məsələn, sözügedən məsələdə ABŞ-ın Harvard Universitetinin obyektivliyi şübhə doğurmaya bilməz. Beynəlxalq miqyasda tanınan bu universitetin rəsmi məlumatına görə, dünyada xeyli sayda dövlət dini ölkələri vardır. Axı dinşünaslıq elminin iqrar etdiyinə görə, sözügedən sahədə təsnifat əsasən belədir. 1) dünyəvi dinlər; 2) milli dinlər; 3) etnik dinlər. Burada qarşıya çox haqlı və təbii sual çıxır. Dövlət dini hansı təsnifata aiddir və o hansı səciyyəvi xüsusiyyətlərə malikdir? Hazırda cavab budur: Dövlət dininin tərəfdarları, təmsilçiləri belə hesab edirlər ki, binası dövlətin balansında olan həmin binalarda çalışanların əmək haqları da dövlət tərəfindən ödənilir. Eyni zamanda, burada çalışan din xadimləri dövlət qulluqçuları statusuna malikdirlər. Rəsmi dövlət tədbirlərinə də həmin din xadimləri dəvət olunurlar.

...Dövlət dini mövcud olan ölkələrdə dini obyektlərin başçıları dövlət rəhbərləri sayılırlar.

Azərbaycanın öz ərazi bütövlüyü uğrunda apardığı ədalətli mübarizəni bütün dünyaya müsəlman-xristian qarşudurması kimi təqdim etməyə cəhd göstərən bədnam, nankor, təcavüzkar, terrorçu, separatçı, işğalçı qonşularımız—ermənilər özlərinin qanunvericilik aktlarında erməni apostol kilsəsini—Eçmi-

ədini “erməni xalqının milli kilsəsi kimi səciyyələndirərək”, onu həmin “xalqın—erməni xalqının mənəvi həyatının yaradılmasının və erməni millətinin mühafizəsinin vacib dayağı” hesab edirlər. Göründüyü kimi, Ermənistanın dünyanın ən monoetnik irqçi ölkəsi olmasında Eçmiədzin kilsəsinin qəbul etdiyi qeyri-insani normalar da az rol oynamamışdır.

Bədnam, nankor qonşumuz Ermənistanla bağlı iki faktı da diqqətə çatdırmaq bizcə çox yerinə düşərdi.

...Ötən əsrin—XX əsrin sonlarına yaxın Azərbaycanın böyük oğlu Heydər Əliyev Moskvadakı ali rəhbərlikdən məkrli niyyətlərlə uzaqlaşdırıldıqdan sonra Ermənistanın-qriqoryan-apostol kilsəsinin sabiq başçısı Vazgen erməni xalqına müraciətində demişdi ki, bizim əsasən iki düşmənimiz olmuşdur. Biri Atatürkdür, o, ölmüşdür. Digəri Heydər Əliyevdir, o, sağdır. Biz çox çalışdıq ki, onu aradan götürək, lakin onun çəkist ağılı qalib gəldi, o, Naxçıvana, oradan da Bakıya ali vəzifəyə gələrək, bizim əzəli və son arzumuzu gözümüzə qoyacaqdır.

1994-cü ildə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev ilk rəsmi dövlət səfərini İslamın tarixi vətəni Səudiyyə Ərəbistanı Krallığına, müqəddəs Məkkə və Mədinəyə ziyarətə getmişdir. Ulu öndər həmin ildə İslam Əməkdaşlıq (o zaman konfransı) Təşkilatının Mərkəş İslam ölkəsinin Kasablanka şəhərində keçirilən VII Zirvə toplantısında iştirak etmişdir. O, burada Azərbaycan həqiqətləri barədə çox dərin məna, məzmun və mündərəcə kəsb edən nitq söyləmiş, çıxışlar etmiş, İƏT-ə üzv olan ölkələrin dövlət və hökumət başçıları ilə görüşlər keçirmişdir. Dövlətimizin başçısının çıxışlarından sonra İƏT-in həmin zirvə görüşündə, bir sıra qərar və qətnamələr qəbul edilmişdir.

Birinci qətnaməyə əsasən Ermənistan Respublikası işğalçı dövlət elan edilmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd etmək istərdik ki, bu beynəlxalq miqyaslı siyasəti, hüquqi sənəddə ilk dəfə olaraq Ermənistan Respublikası işğalçı dövlət kimi qeydə alınmışdır.

İkinci qətnaməyə əsasən İƏT üzvü olan ölkələrin Azərbaycana iqtisadi-maliyyə-humanitar yardım göstərilməsi qərarı alınmışdır.

...Yaşadığımız hazırkı XXI əsr bəşər tarixinə qloballaşma, inteqrasiya, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları proseslərinin geniş vüsət aldığı dövr kimi düşmüşdür. Bu, dünyanın bir çox ölkələrində, o cümlədən İslam aləmində baş verən köklü dəyişikliyə səbəb olmuş, qitəmizin geosiyasi mozaikasına təsir etmiş, həmçinin kütləvi sü-

ni miqrasiya və inteqrasiya proseslərinə səbəb olmuşdur. Bu, öz növbəsində müxtəlif fərqli mədəniyyətlərə məxsus olan milyonlarla insanın bir dövlətin sərhədləri daxilində yaşaması reallığını ortaya qoymuşdur. Belə bir mürəkkəb, paradoksal, enişli-yoxuşlu, ziqzaqlı durum dövlətlərin vicdan və dini etiqad azadlığı ilə bilavasitə bağlı ictimai-siyasi münasibətləri tənzimləməyə aid sosial sifariş verir. Həmin mesaj dövlətlərin nə dərəcədə çevik və obyektiv gerçəkliyi nəzərə almaqla həyata keçirməsini əhəmiyyətli dərəcədə önəmli edir. Yuxarıda qeyd olunan elmi-nəzəri və əməli xarakterli mülahizələr bir daha isbat edir ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının sözügedən sahədə təcrübəsinin təkamül yolu ilə formalaşmasına baxmayaraq, ölkəmiz dövlət—din, din—dövlət münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün ən aktual hüquqi modeli seçmiş və yekunda yüzillərlə dövlətçilik ənənəsi olan ölkələrdə, o cümlədən ilk növbədə Rusiya Federasiyası və qardaş Türkiyə ilə müqayisədə daha səmərəli nəticələrə nail olmuşdur. Əlbəttə, bu qəbil-dən olan elmi-nəzəri mülahizələrin sayını artırmaq da olardı.

...Nəhayət, yekun olaraq sözügedən sahədə vəziyyəti daha da yaxşılaşdırmaq üçün bəzi təkliflərimizi də bildirmək istərdik.

Birincisi, multikulturalizm və onunla dialektik vəhdət təşkil edən dinşünaslıq və islamşünaslıq sahəsində yüksək ixtisaslı milli mütəxəssis kadrlar hazırlanması çox faydalı olardı.

İkincisi, profilindən, təmayülündən asılı olmayaraq respublikamızın bütün dövlət məktəblərində 54 saat həcmdə (30 saat mühazirə, 24 saat seminar) multikulturalizm, dinşünaslıq və islamşünaslıq fənlərinin tədrisi, zənnimizcə, çox səmərə verərdi.

Üçüncüsü, dinin, İslamın, multikulturalizmin, dinşünaslığın və islamşünaslığın ümumbəşəri mənəvi dəyərlərinin maarifçilik yolu ilə təbliği məqsədilə dövrü mətbuatda, efiərdə, ekranda, internetdə elmi-nəzəri və kütləvi xarakterli məqalələrin dərc olunması, verilişlərin hazırlanması çox vacibdir.

Əminik ki, möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən 2016-cı ilin Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” elan edilməsi bu sahədə daha uğurlu nəticələr əldə olunmasına zəmin və imkan yaradacaqdır.

Əsədulla QURBANOV,
Bakı Dövlət Universiteti
İslamşünaslıq Elmi-Tədqiqat
Mərkəzinin rəhbəri,
fəlsəfə elmləri doktoru, professor,
BMT-nin sülh səfiri,
Ankara Beynəlxalq
Söz Akademiyasının həqiqi üzvü.